

Anmeldepflicht. Die Industrievereine unterlagen den bisher geltenden Vorschriften aus dem Jahre 1843. Auch politische Vereine mußten nur ihre Gründung anmelden, ihre Tätigkeit durfte aber in den Wirkungskreis der gesetzgebenden oder executiven Gewalt nicht eingreifen. Das Vereinsrecht wurde in Prag, Wien und Lemberg zur Zeit des Belagerungszustandes aufgehoben. Am Silvestertag des Jahres 1851 erschienene Patente beendeten definitiv die Zeit des scheinbaren Konstitutionalismus. Nicht nur die Verfassung, sondern auch alle grundsätzlichen Bürgerrechte einschließlich des Vereinsrechtes wurden aufgehoben. Diese Entwicklung vollendete das Vereinsrecht aus dem Jahre 1852, das an das vorrevolutionäre Vereinsrecht aus dem Jahre 1843, oft mit gleichen Ausdrücken, anknüpfte. Alte Bewilligungspraxis wurde erneuert, welcher gemäß die Gründung eines Vereines von der Entschließung des Kaisers, des Innenministeriums oder des politischen Landesamtes abhängig war. Diese Praxis wurde nicht einmal nach der Erneuerung des Konstitutionalismus in den Jahren 1860/1861 geändert. Erst im Jahre 1867 wurde das Gesetz das Vereinsrecht betreffend erlassen, das an das System aus dem Jahre 1849 anknüpfte. Es wurden wieder politische Vereine bewilligt. Besondere in vorgehenden Vereinsnormativen veröffentlichte Anordnungen galten für Industrie-, Bank-, Kredit-, Versicherungs-, Rent-, Spar- und Versatzvereine. Aus dem Vereinsgesetz wurden Religions- und Gewerbsgesellschaften ausgeschieden.

Nachfolgende gesetzliche Vorkehrungen ergänzten nur die Anwendung des Vereinsgesetzes, bzw. sie mit Rücksicht auf veränderte gesellschaftliche Bedürfnisse im Wirkungskreise der sozialen Gesetzgebung und der Wirtschaft modifizierten. Es handelt sich vor allem um besondere Regelung der Genossenschaften (1873), um Beschädigungs- und Krankenversicherung der Arbeiter (1887 und 1888), um Registrieren der Krankenkassen (1892) und Regulativ für Aktiengesellschaften (1899). Das Vereinsgesetz aus dem Jahre 1867 und einige Bestimmungen des Gesetzes aus dem Jahre 1852 blieben in Kraft auch in dem selbständigen tschechoslowakischen Staat.

ÚSTŘEDNÍ MATICE ŠKOLSKÁ V LETECH 1880/1919

A. ŠPIRITOVÁ

Myšlenka na založení spolku, který by podporoval české školství, nebyla v 80. letech u nás novinkou. V několika místech v Čechách a na Moravě existovaly již dříve tzv. Matice školské, které podporovaly české školství ve svém městě (například v r. 1872 byla založena Matice v Prostějově, v témže roce v Olomouci, o rok později v Českých Budějovicích, v r. 1878 v Brně a konečně v roce 1880 v Opavě a ve Znojmě). Mimo Matice existovaly ještě drobné podpůrné spolky, které ve své činnosti zahrnovaly podporu místního školství, např. spolek Dobročín v Liberci (založen v roce 1866). Všechny tyto spolky ovšem nikdy nemohly z finančních důvodů prokazovat

velkou činností a omezovaly se pouze na sbírky ve prospěch školství, Matice pak některé školy vydržovaly.

V druhé polovině 19. století nebyly Čechy národnostně jednotný celek. Vedle české národnosti vynikala početností především německá národnost. Podle národnostních sčítání v letech 1880-1900 zahrnovala česká národnost zhruba 63 % proti 37 % německé národnosti. Nejsilnější pozici získala německá národnost především v severních a severozápadních Čechách díky bezprostřednímu sousedství s Německem a pozvolné německé kolonizaci v průběhu několika století. Pro rozvoj a udržení národnosti v národnostně smíšených oblastech má samozřejmě nezastupitelný význam základní školství. Menšinové školství se do konce rakousko-uherské monarchie řídilo podle školského zákona ze 14. května 1869, č. 62 ř.z. Na základě jeho § 59 měla být škola zřízena v místech, kde pětiletý průměr ukázal více než 40 v místě nebo blízkém okolí usedlých školou povinných dětí. O zřizování obecné školy rozhodovala podle tohoto zákona zemská školní rada, ale o její vydržování byla povinna pečovat místní obec. Proto také při zřizování školy se zemská školní rada obracela na obecní zastupitelstvo, zastoupené především místní školní radou, a řídila se jeho údaji. V místech, kde žily české menšiny, byli členové obecního zastupitelstva i rada převážně německé národnosti a zásluhou stálého rozdmýchávání národnostních rozporů nebyli nakloněni ke zřizování české školy, která měla ještě zatížit obecní rozpočet. Pěkným příkladem je osud školy v Sulislavi, jak ho zaznamenal v místní kronice pozdější učitel ve Vranově: »Lidé to vypravují takto: Přišli páni ze Stříbra, svolali místní školní radu, oznámili jí, že vyšel zákon, podle kterého se musí napsati o každé škole, že se tam učí buď jen německy nebo jen česky.¹ Česky a německy že se již více napsati nemůže. Že sice vědí, že jsou v té škole samé české děti, že však žádají místní školní radu, aby se podepsala na to, že má býti v Sulislavi škola německá, ale že jim slibují, že se bude dále učit po česku i po německu. Vesnická lehkověrná místní školní rada, když ji páni tak pěkně prosili, nemohla jim přece odříci a podepsala. Za krátký čas nato byly české tabule vymazány a škola sama přeměněna v německou.«²

V místech, kde byli členové místní školní rady pouze jedné národnosti, nastupoval někdy přímo teror. Nebylo řídkým zjevem, že německý podnikatel si kladl jako podmínku, že český dělník bude své děti posílat do německé školy, nebo bude propuštěn z práce.³ Podobně docházelo ke skutečnému propouštění, někdy i k vyhánění z bytu českých rodičů, kteří podepsali žádost o zřízení české obecné školy.

Staročeši, jako vedoucí česká politická strana, nedokázali prosadit žádný ze svých požadavků, kterými se čas od času postavili na ochranu českého menšinového školství. Konečně po roce 1871, po porážce tzv. fundamentálek, omezili svůj národnostní boj, se kterým spojovali ochranu menšinového školství, jen na plané jazykové boje.

Německá buržoazie byla ve své germanizační politice českých menšin podporována vládou. Do roku 1879 byli v čele rakouských vlád vesměs němečtí liberálové, mluvčí německé buržoazie. Růst české buržoazie a sílení organizovaného dělnického hnutí přivedlo v Rakousku nastolení nového kursu, představovaného vládou hraběte Taaffa. Jejím programem bylo sjednotit vládnoucí třídy v Rakousku a drobnými ústupky uspokojit i českou buržoazii. Pod tímto příslibem zahájili staročeši svou »drobečkovou« politiku. Ve státoprávním ohrazení, které vyhlásili při svém vystoupení z pasivní opozice na říšské radě, žádali v jednom z požadavků i zvýšení počtu škol pro české menšiny. Odpovědí na tento požadavek bylo tzv. Stremayrovo nařízení z 12. dubna 1880 o zrovnoprávnění češtiny a němčiny ve vnějším úřadování a na školách. Význam tohoto nařízení nebyl zdaleka takový, za jaký ho prohlašovala česká i německá strana, protože se dotýkalo jen vnějšího styku a vnitřní úřadování zůstalo i nadále německé, ale pro menšinové školství mělo význam již svou odezvou.

Ústupky vlády české buržoazii vyvolaly obavy německé buržoazie, která si uvědomovala, že se s ní bude muset dohodnout ve »vnitrozemí« Čech, a snažila se proto zajistit své pozice v pohraničí. Pro menšinové školství mělo největší význam založení německého soukromého spolku Deutscher Schulverein ve Vídni v červenci 1880. Spolek měl podporovat německé školství ve všech rakouských zemích zakládáním mateřských, obecných a středních soukromých škol a opatroven. Stal se hlavním propagátorem německého školství v Čechách, především v pohraničí. Pro »vnitrozemí« Čech vznikaly další německé spolky, např. pro Holešovice, Libeň, Vinohrady a Vršovice spolek Schulerhaltungsverein.⁴ Tyto spolky měly na starosti pouze školství. Podle jejich vzoru však začaly být zakládány krajinské spolky, které měly podporovat rozvoj německého průmyslu, řemesla a zemědělství. V roce 1884 byl v Českých Budějovicích založen německý soukromý spolek Böhmerwaldbund pro Pošumaví, v roce 1892 Bund der Deutschen Westböhmens v Plzni a v roce 1894 vznikl v Trutnově Bund der Deutschen Obstböhmens.⁵ Krajinské spolky se zajímaly pouze o školství odborné, teprve v devadesátých letech podporovaly i některé jiné druhy škol. Jejich činnost v tomto směru nebyla však ve srovnání se spolkem Deutscher Schulverein nijak rozsáhlá a důležitá. Zde se jednalo o spolek, který byl v podstatě mezinárodním, a proto také měl velké možnosti a podporu. Při svém založení vykazoval 15 000 členů a po půl roce při své první valné hromadě již 22 000 členů.⁶ Mimoto byl tento spolek, přes svůj soukromý charakter, do značné míry podporován úřady, zvláště ovšem v oblastech s německou většinou.

Staročeši zpočátku neprojevovali o činnost spolku zájem. V duchu svého politického programu nadále radili k podpoře vídeňské vlády a trpnému očekávání ústupků. Činnosti spolku využili jejich političtí partneři mladočeši.

Založení německého spolku Deutscher Schulverein ve Vídni v roce 1880 a jeho rychlý početní růst upozornily veřejnost na

činnost těchto spolků. Tak vznikla i myšlenka založit spolek celozemský pro podporu českého školství, který měl být obdobou německého spolku a jeho činnost paralyzovat.

Dne 5. prosince 1880 byla svolána do místností Měšťanské besedy v Praze ustavující schůze spolku Ústřední matice školská.⁷ Vzniku spolku předcházela několikaměsíční práce jeho zakladatelů, která názorně dokumentuje postoj mladočechů a staročechů k českému školství.

Skutečného zakladatele, tj. toho, kdo první vyslovil návrh na založení takového českého spolku, dnes nelze jmenovat. Vyskytlo se ovšem několik jmen a dohadů, které pro úplnost uvedu:

1. Antonín Zahrádka v létě roku 1880 zaslal do redakce časopisu Pokrok anonymní dopis, ve kterém upozornil na činnost spolku Deutscher Schulverein a navrhl založení stejného českého spolku. Později (roku 1912) se přihlásil jeho bratr, který ho udal jako pisatele.⁸ Dopis se nezachoval, ale z ohlasu, který vyvolal v české veřejnosti, zejména učitelů, je docela pravděpodobné, že redakci Pokroku docházely podobné dopisy. Anonymní dopis však nemohl způsobit založení spolku takového rozsahu, jako byla Ústřední matice školská. Důležitější jsou další možnosti založení.

2. Vaněk a Nedvídek redaktor Nedvídek založil v roce 1880 krajský časopis Jizeran pro Mladou Boleslav a okolí. Ve třetím čísle upozornil na činnost německého školského spolku, zdůraznil nutnost založení stejného českého spolku a oznámil, že do Prahy již odjel spolupracovník časopisu, beznovský učitel Václav Vaněk, aby se u Ústředního spolku učitelských jednot pokusil získat pro tento návrh podporu.

3. Ústřední spolek učitelských jednot citují prvního historika spolku a prvního ředitele jeho kanceláře J. L. Turnovského: »Myšlenka vznikla ve výboru Ústředního spolku jednot učitelských, kterou redakci Pokroku oznámil Václav Kredba, řídící učitel u sv. Františka, za sebe i své spolupracovníky. Pak byl k poradám přibrán předseda jednoty Josef Král a z porad vyšel návrh na založení všeobecného spolku. V jedné schůzi navrhl Kredba název Ústřední matice školská.«⁹

Poslední dvě zprávy se shodují v tom, že myšlenka na založení spolku vznikla v Ústředním spolku učitelských jednot, který sdružoval většinu učitelských spolků v Čechách a byl jakýmsi oficiálním mluvčím českého učitelstva, v němž se proto odráželo i jejich politické zaměření v té době. Vedení ústředního spolku bylo mladočeské.

K tomu, aby nový spolek Ústřední matice školská splnil své poslání propagátora českého školství, získal co možná nejvíce podpory ve veřejnosti i u úředních činitelů a konečně i proto, aby budil zdání nepolitického spolku, bylo třeba získat pro

jeho založení a práci i zástupce ostatních politických směrů v zemi. Ústřední spolek učitelských jednot vyzval ke spolupráci zástupce staročechů. Deputace z vedení spolku se setkala u dr. Ladislava Riegra nejprve s odmítnutím, později však Rieger svolil přijmout funkci předsedy spolku pod podmínkou, že to bude pouze reprezentativní funkce a veškerou agendu předsedy povede jeho zástupce.¹⁰

Riegerovo přijetí znamenalo přístup staročechů ke spolku. Po tomto úspěchu se zakladatelé obrátili ještě k vedení sociální demokracie. Zde se však po bouřlivé schůzi v Konviktě setkali s odmítnutím.¹¹

Po dohodě staročechů a mladočechů a založení spolku Ústřední matice školská byl sestaven přípravný výbor spolku, který měl připravit návrh stanov. V přípravném výboru již byly zastoupeny oba buržoazní politické směry (Kořan, Herold, Barák aj.). 24. října 1880 byla svolána do Umělecké besedy v Praze schůze důvěrníků Českého klubu, Národního klubu, Ústředního spolku učitelských jednot a českých novinářů¹², která zrevidovala návrh stanov¹³ a upravila je pro předložení ke schválení místodržitelství. Podle tohoto návrhu měl spolek z výnosu dobročinných akcí jako přednášek, sbírek aj. zakládat české obecné a mateřské školy a opatrovny v oblastech, kde byl nedostatek veřejných českých škol.

Výnosem místodržitelství ze dne 15. listopadu 1880, č. 67113, byly stanovy bez námitek schváleny.¹⁴ Na prosincové ustavující schůzi byla potvrzena předsednická funkce dr. Riegera, zvolen výbor spolku a položen základ k celé jeho organizaci. Hlavním spolkovým orgánem byla členská schůze, která byla svolávána jednou za rok. Během roku vedl spolek výbor zvolený členskou schůzí. Zpočátku byl volen na jeden rok, od roku 1888 na tři roky. Podle prvních stanov měl výbor 24 členů, od roku 1883 36 členů a v roce 1905 byl jejich počet zvýšen na 45. Úkolem výboru bylo spravovat jmění spolku, organizovat jeho činnost a vyřizovat běžnou agendu. Pro urychlení práce byl v roce 1881 rozdělen na odbor školský a hospodářský, od roku 1889 se počet odborů zvýšil o odbor finanční, organizační, knihovní, obětinný a stavební.

Výbor volil ze svého středu do každého hejtmanství jednatele, který zde měl kontrolovat stav českého obecného školství a organizovat zakládání nových českých škol, jejich práci a spojení s výborem. Postupem doby se výboru spolku nabízeli pro tento úkol místní pracovníci a byla vybudována síť jednatelů spolku. V roce 1888 byla tato forma styku s jednotlivými oblastmi změněna na zakládání místních odborů spolku.¹⁵ Členové určité oblasti se od té doby sdružovali ve svém místním odboru, odevzdávali tam své členské příspěvky a organizovali za souhlasu výboru v Praze činnost spolku v kraji.¹⁶ Protože každý odbor měl svůj vlastní volený výbor, byl pražský výbor změněn na ústřední výbor spolku. Po rozmnožení odborů ústředního výboru bylo zřízeno jeho prezídium. Skládalo se z předsedy spolku, jeho dvou náměstků, jednatele, pokladníka a

účetního. Prezídium bylo odpovědno ústřednímu výboru a mělo za úkol vyřizovat záležitosti, se kterými nebylo možno čekat do výborové schůze, dohlížet na práci jednotlivých výborových odborů a koordinovat ji. Každý člen prezidia byl proto povinen být i členem vedení některého z odborů.

V době, kdy spolek zahajoval svou činnost, vykazoval německý spolek Deutscher Schulverein již 22 000 členů.¹⁷ Matice se při své první členské schůzi mohla pochlubit pouze 700 členy. Je však nutno vzít v úvahu, že Ústřední matice školská omezovala svou činnost pouze na Čechy a Moravu, zatímco Deutscher Schulverein pracoval ve všech rakouských zemích. Svou početní velikostí získával však německý spolek finanční prostředky pro svou práci daleko snadněji, zatímco český spolek byl zpočátku odkázán pouze na členské příspěvky. Teprve později byly rozmnoženy o větší dary jednotlivců i veřejných korporací.

Výši příspěvků stanovila členská schůze. Podle vzoru německého spolku¹⁸ i ona rozeznávala několik kategorií členství. Od začátku trvání spolku se členství dělilo na zakládající, skutečné, přispívající a činné. V roce 1890 byla vytvořena kategorie čestných členů. Výše příspěvků se pohybovala podle kategorií a také forma jejich placení byla vždy jiná: měsíčně, ročně, za několik let souhrnně a jednou provždy. Členem spolku se mohl stát každý obyvatel české národnosti a nebylo vyloučeno ani členství kolektivní.

Stanovy i organizace spolku byly z větší části obdobné organizaci spolku německého a také jednotlivé změny byly většinou reakcí na změny v jeho organizaci.¹⁹ Například zakládání místních odborů zahájil německý spolek dříve a v roce 1887 jich vykazoval již 1174.²⁰ Činnost Ústřední matice školské za celou dobu jejího trvání lze rozdělit do pěti etap:

1. 1880-1919
2. 1920-1938
3. 1939-1944
4. 1945-1948
5. 1948-1951

Do časového rozsahu této práce zapadá jen první období její činnosti. V tomto období, které je časově nejrozsáhlejší, byla totiž činnost spolku nejvýznamnější pro české menšinové školství za celou dobu jeho trvání.

Spolek zahájil svou činnost vydáním provolání pro Čechy, Moravu a Slezsko, ve kterém oznámil své ustavení a snažil se získat podporu veřejnosti.²¹ Založení spolku se setkalo s odezvou i v cizině. Podle jeho vzoru byla založena Matice školská v roce 1884 pro země slovinské, 1885 v Srbsku a v roce 1886 v Americe, kde čeští vystěhovalci založili spolek pro podporu českých škol v Čechách a své příspěvky zasílali Ústřední matici školské.²²

Práce nově založeného spolku byla od samého začátku narušována neshodami mezi staročechy a mladočechy. Hned v prvním roce svého trvání prožíval spolek krizi. Po finanční stránce ji zavinilo vyhoření Národního divadla a sbírky na postavení nového. Matice v té době neměla prakticky žádnou podporu.²³ Společně s finanční krizí postupovala i krize vnitřní. Předseda spolku dr. Rieger trval na své podmínce a vykonával pouze funkci reprezentanta spolku. Za jeho zástupce byl první členskou schůzí zvolen Josef Král, předseda Ústředního spolku učitelských jednot. Politickým smýšlením byl mladočech.²⁴ Mezi Králem a zástupci staročechů vládlo ve vedení spolku neustálé napětí, které mohlo snadno ochromit i celou činnost organizace. Přitom se spolek setkával od počátku s neochotou a nepřívětivostí úřadů, zaviněnou nedůvěrou a tlakem německé buržoazie. Zajímavým dokladem toho, jak rozdílný byl přístup ke spolku německému a ke spolku českému je fakt, že na druhou členskou schůzi spolku Deutscher Schulverein se dostavil i místodržitel v Čechách.²⁵ Ústřední matice školská nenalezla pro svou činnost pochopení ani u zemské školní rady, která ze školského hlediska měla její snahy především podporovat. Je zajímavé, že postoj zemské školní rady se nezměnil ani po roce 1890, kdy byla vytvořena její česká sekce, v níž zasedali i někteří členové ústředního výboru spolku.

Napětí mezi staročechy a mladočechy ve vedení spolku bylo sníženo v roce 1883 »dobrovolným« odchodem Josefa Krále ze spolku vůbec.²⁶

Ústřední matice školská se snažila zakládat české soukromé obecné školy (od roku 1882 i střední školy) všude tam, kde bylo více obyvatel české národnosti a kde z různých důvodů nebyla otevřena česká veřejná škola. Přitom bylo vždy snahou spolku připravit v místě otevření veřejné školy, případně dosáhnout převzetí mateřských škol státem. Ve své činnosti spolek narážel na neochotu německých obecních zastupitelstev, obyvatelstva rozdílného nacionalistickými hesly německé buržoazie aj.

Činnost spolku se územně soustředila zejména na Čechy.²⁷ Na Moravě v té době ještě vznikaly další Matice školské, které s Ústřední maticí školskou nijak organizačně nesouvisely (Hodonín, Místek, Moravská Ostrava, Vyškov).²⁸ Svou vlastní síť škol na Moravě počal spolek budovat až počátkem 20. století.²⁹

V roce 1890 prožíval spolek druhou krizi od svého založení. Byl to přímý následek tzv. punktací a porážky staročechů ve veřejném životě. Situace spolku byla tím kritičtější, že jeho předseda dr. Rieger byl jedním z původců punktací. Podle jejich článků měla země a obec zřizovat svým nákladem veřejné školy té národnosti, ke které náleží alespoň 80 dětí rodičů usazených v obci více než tři roky.³⁰ Tento požadavek byl ústupkem proti školnímu zákonu, který určoval za rozhodující počet 40 dětí a nikdy nebyl uskutečněn.

Punktace znamenaly pád politiky staročechů, jejich místo vedoucí strany české buržoazie převzali mladočeši, kteří svými demokratickými hesly a bojem proti punktacím získali veřejnost na svou stranu. Za těchto okolností se další vedení spolku staročechy stalo neudržitelným. Kompromitovalo v očích veřejnosti celý spolek. Rieger to sám uznal a podal ze své funkce demisi, kterou vedení spolku ovšem přijalo. Při té příležitosti se Rieger pokusil udržet vedení v rukou staročechů, ale setkal se s porážkou i zde. Jeho návrh, aby předsedou byl zvolen staročech JUDr. Tomáš Černý, spolek vůbec neprojednával a předsedou se stal JUDr. Jaromír Čelakovský, po Josefu Královi další vůdce mladočechů ve spolku.³¹

Jak dalece byla ztížena pozice spolku po uzavření punktací je zřejmé z toho, že v letech 1889/90 nebyla založena ani jedna mateční škola. Také v počtu žáků matečních šškol nastal v roce 1891 velký pokles. Proti roku 1888 se zmenšil o 1000. Takový pokles zaznamenal spolek od té doby až v roce 1914, kdy to byl zcela pochopitelný následek začátku I. světové války.

Teprve v roce 1892 se matice vyrovnala s následky punktací a počet jejích škol počal stoupat. Spolek se vždy snažil udržovat ve stejném počtu poměr svých obecných a mateřských škol, avšak ve srovnání s německým spolkem jich bylo velmi málo. K r. 1900 vykazala matice pouze 44 škol mateřských a 46 škol obecných. Poněkud to lze vysvětlit tím, že spolek nebyl jediným soukromým spolkem pro podporu školství. V 90. letech vznikly jako obdoba německých krajských spolků tzv. národní jednoty. V Praze měla své ústředí Národní jednota Severočeská a Národní jednota Pošumavská, v Brně Národní jednota pro západní Moravu a konečně v Olomouci Národní jednota pro jihovýchodní Moravu.³² Tyto spolky zahrnuly do své činnosti i podporu školství, kterou sice ve svých stanovách omezily po dohodě s Ústřední maticí školskou pouze na odborné školy, ale v praxi toto rozdělení často nebylo dodržováno. Nejvíce je možno hodnotit podpůrné školské akce, které spolky vykonávaly v těsné spolupráci. Typickým příkladem spolupráce byl případ české menšinové školy v Ervěnicích: v roce 1897 podali ervěničtí čeští občané žádost k zemské školní radě, aby v městě byla zřízena veřejná česká škola. V té době mělo město celkem 2000 obyvatel, z toho 900 náleželo k české národnosti. Jejich žádost byla zamítnuta. Tím však věc nekončila. Většina obyvatel se skládala z českých horníků, zaměstnaných u německých společností dolů Ella a Robertovo. Po zprávě o podání žádosti o zřízení české školy ve městě začaly obě společnosti propouštět horníky, kteří žádost podepsali. Spolu s tím počali tyto horníky němečtí majitelé ervěnických domů vypovídat z bytů, kde horníci bydleli. Propuštění horníci se obrátili se stížností na okresního hejtmana, který byl ze své hodnosti i předsedou okresní školní rady. Jejich odvolání bylo zamítnuto. Dne 4. června 1898 se ocitlo 35 rodin českých horníků bez práce na dlažbě města. Zatímco byli nuceni hledat obživu a ubytování za pomoci ostatních českých i německých dělníků a horníků ve městě a okolí, Ústřední matice školská odmítala pro ně cokoliv učinit s odůvodněním, že ve městě je

dostačující počet dětí pro zřízení veřejné české školy a na ostatní nemá spolek pravomoc. Obrat nastal teprve v roce 1906/07. Ve snaze zmírnit revoluční náladu v boji za všeobecné volební právo využila česká buržoazie případu české obecné školy v Ervěnicích.³³ Národní jednota severočeská se v této akci spojila s Ústřední maticí školskou.³⁴ Znovu podaly žádost k zemské školní radě o zřízení školy v Ervěnicích. Zatímco zástupci české buržoazie v ní podávali neplodné protesty a odvolání, oba soukromé spolky použily veškeré možnosti propagandy tiskem i přednáškovou činností a zorganizovaly sbírky ve prospěch ervěnických Čechů, kteří byli vypovězeni z práce i z bytů. Podařilo se jim získat celkem 100 000 K, za které zakoupily oba spolky pro vystěhované horníky ve veřejné dražbě obytný dům v Ervěnicích. Zemská školní rada konečně v roce 1907 »velkomyslně« povolila zřízení jednotřídní české veřejné školy. Okresní školní rada podala okamžitě odvolání a zemská školní rada jí vyhověla. V té době již čeští ervěničtí rodiče, podporováni nyní zájmem české buržoazie, zahájili školskou stávku a své děti do ervěnické německé školy neposílali. Ústřední matice školská a národní jednota jim poskytlly soukromé učitele.

Během roku 1907 pokračovalo vypovídání českých horníků z bytů a z dolů Britania a Robertovo. Školská stávka v Ervěnicích trvala do roku 1909, kdy konečně okresní školní rada na nátlak veřejnosti a po několika nařízeních ministerstva kultu a vyučování ustoupila a najala od Národní jednoty severočeské místnosti v hostinci, kde 1. března 1909 byla otevřena první česká veřejná obecná škola v Ervěnicích. Do školy bylo přihlášeno 117 českých dětí.³⁵ Na příkladu ervěnické české veřejné obecné školy je možno dokumentovat vše, co jsem dosud uvedla o menšinovém školství a postoji, který k němu zaujímal stát, politické strany a veřejnost.

Kromě národních jednot vznikl v Praze v r. 1891 Spolek pro podporu a zřizování mateřských škol a opatroven ve městech nad 5000 obyvatel.³⁵ Svou činnost zaměřil především na velká průmyslová města, takže starost o menšinové soukromé mateřské školy zůstala i nadále pouze Ústřední matici školské.

Na podporu středního školství vyvíjela matice činnost velmi nepatrnou. Do roku 1903 založila a podporovala pouze 5 středních škol.

Zakládání nových škol naráželo nejen na potíže ze strany úřadu, ale spolek zápasil i s nedostatkem učitelů. Postavení učitelů na matičních školách bylo velmi těžké, byli považováni za zaměstnance soukromého spolku a kromě svého platu nebyli nijak finančně zajištěni.³⁷ Ze strany školských úřadů byli dokonce považováni za nespolehlivé jako pracovníci u vlasteneckého spolku. Stávalo se, že při převzetí matiční školy státem nebyl její dosavadní učitel ve své funkci zemskou školní radou potvrzen a na školu byl dosazen jiný učitel. V roce 1891 byl při spolku zřízen zvláštní tzv. odbytný fond, ze

kterého byla matičnímu učiteli při jeho odchodu ze služeb spolku vyplacena jednorázová podpora.³⁸ Tím se nevyřešila otázka učitelů, kteří po odchodu z aktivity zůstali bez prostředků. Teprve v roce 1912 byl zřízen tzv. Kneidlův fond, který měl zastávat funkci penzijního fondu spolku. S ním byl sloučen i dosavadní odbytný fond.³⁹ V roce 1920 byli učitelé převedeni do Všeobecného penzijního pojištění a počet členů Kneidlova fondu se od té doby nezměnil. Toto postavení učitelů soukromých spolků bylo upraveno až na základě zákona ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n.⁴⁰ Začátek první světové války zhoršil postavení Ústřední matice školské natolik, že byla ohrožena ze strany úřadu samotná její existence. V souvislosti s všeobecným rušením soukromých spolků v zemi a zostřením politického dozoru naléhala německá buržoazie na místodržitelství i na zemskou školní radu, aby Ústřední matice školská, která svým zaměřením vlasteneckého spolku nemohla podporovat klid a věrnost rakouské dynastii v Čechách, byla zrušena. Spolek v té době prožíval svou třetí hlubokou vnitřní krizi, která se projevila nejvíce v roce 1916, kdy spolek stál prakticky před likvidací.⁴¹ Výbor spolku byl nucen vydat pokyny k uzavření několika matičních škol, omezil ostatní spolkovou činnost na nejmenší míru a nové školy nebyly vůbec otevírány.⁴² V té době se zvláště osvědčily místní odbory spolku. Vzhledem k těžké vnitropolitické situaci v zemi se příjem spolku omezil pouze na členské příspěvky a občasné odkazy příznivců spolku. Veškeré sbírky, přednášky, výstavy, vydávání pohlednic apod. bylo úředně zakázáno. Výbor se proto v roce 1916 obrátil na místní odbory s výzvou, aby převzaly úplné vydržování spolkových škol ve své oblasti. Některé místní odbory vydržovaly v té době dokonce i veřejné české školy (např. místní odbor ÚMŠ v Plzni).

Ústřední výbor byl v roce 1916 přesvědčen, že existence spolku je neudržitelná. Věnoval proto veškeré mobilní spolkové jmění Městské pražské pojišťovně a do roku 1918 přestal vyvíjet jakoukoliv činnost.⁴³ Úředně však ke zrušení spolku nedošlo.

Ukončením války a vznikem republiky se stal německý spolek Deutscher Schulverein spolkem zahraničním. V republice byl pak vytvořen nový německý spolek Deutscher Kulturverband, který měl podobný cíl a stal se jeho nástupcem.⁴⁴

Vznikem republiky se činnost spolku územně nezměnila, na Slovensko se nerozšířila. Tak jako české země prodělávaly po stránce školství nebezpečí germanizace, na Slovensku hrozila maďarizace. Zde působil soukromý maďarský Hornouherský kulturní spolek, zvaný zkráceně Femka (Felső Maggyarszagi kultur egyesülety). V roce 1907 byla v Clevelandu založena Slovenská liga, která měla obdobný ochranný charakter jako česká Ústřední matice školská a Národní jednoty. Na půdě Slovenska zahájila liga svou činnost v roce 1920 v Bratislavě. Ústřední matice školská navázala po roce 1918 se Slovenskou ligou spoluprací, finančně ji podporovala, ale vlastní školství na Slovensku nezakládala.⁴⁵

Ani organizačně se spolek po roce 1918 nezměnil. Ústřední výbor očekával vydání nového spolkového zákona pro republiku a řídil svou další činnost podle stanov z roku 1915. Její náplň se pozvolna přizpůsobovala novému státnímu zřízení. Spolek přestával mít charakter ochranného spolku proti školské germanizaci a stával se pomocnou organizací při budování státního školství v zemi, která dostávala i stále státní subvence.

V letech 1919 a 1920 došlo k řešení otázky menšinového školství ze strany státu. Zákonem ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n. o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, vyvrcholila i činnost Ústřední matice školské v prvním jejím období. Na návrhu zákona spolupracoval ústřední výbor spolku s poslancem PhDr. Jindřichem Metelkou, který ho předložil parlamentu (tzv. Metelkův zákon).⁴⁶ Spoluautorství spolku na tomto zákoně je patrné již z toho, že citovaný zákon zhruba zahrnuje veškeré překážky, se kterými se spolek při své činnosti setkal, jako např. poměr obecních zastupitelstev k zakládání soukromých škol, postavení učitele na soukromé škole.

Na základě citovaného zákona předal spolek státu své obecné školství. Ještě v roce 1919 vykazoval 87 škol, v roce 1920 pouze tři. Celkem v letech 1880-1919 založil a vydržoval do jejich postátnění 38 obecných škol.

Vývoj kanceláře spolku Ústřední matice školské

V prvních letech činnosti spolku nebyla jeho agenda tak velká, aby bylo třeba pro její vyřizování zvláštního pracovníka. Jednotlivé záležitosti vyřizovali přímo členové výboru podle jeho rozhodnutí ve výborové schůzi anebo podle vlastního uvážení. Spolek neměl ze začátku ani vlastní místnost, výborové schůze se konaly v místnostech redakce Českého klubu a teprve později poskytla spolku pro vyřizování kancelářské agendy místnost redakce Pokroku. Vlastní místnosti najal spolek v roce 1884 a v následujících letech založil kancelář spolku se systemizováním místa pro dva úředníky, písaře a sluhu.⁴⁷ V roce 1887 bylo zřízeno místo ředitele kanceláře, které bylo zprvu čestnou funkcí, později bylo placeno a ředitel byl vůči spolku v zaměstnaneckém poměru. Prvním ředitelem kanceláře se stal spisovatel F. L. Turnovský. Po roce 1918 se postavení ředitele kanceláře změnilo, ředitel se stal členem ústředního spolkového výboru s hlasovacím právem. Jeho přijetí do výboru mělo význam pro zlepšení organizace práce kanceláře.⁴⁸

V roce 1887 byl stanoven první jednací řád pro kancelář spolku.⁴⁹ Řád stanovil odpovědnost ředitele k ústřednímu výboru a vyměřil jednotlivé úkoly úředníkům. Další reorganizace

kanceláře nastala v roce 1900. Podle nového jednacího řádu z tohoto roku byla v kanceláři systemizována místa ředitele, kancelisty, pokladního, účetního, písaře a sluhy. Počet písařů stanoven nebyl. Nad vedením účtů spolku měli dohled dva revizoři, volení členskou schůzí. Revizoři byli členy ústředního výboru, ke konci každého správního roku revidovali účty spolku a podávali své zprávy o výsledku na členské schůzi. Jejich zpráva byla příkládána ke každoroční výroční zprávě spolku. V roce 1903 byl počet revizorů zvýšen na tři osoby.⁵⁰

Přesto, že kancelářská agenda spolku se neustále zvyšovala, systém práce byl změněn až po roce 1919. Počet zaměstnanců se v tomto roce zvýšil na 20 osob.

Spisovou registraturu vedl od vzniku kanceláře kancelista, archivář byl přijat teprve v roce 1930. Následkem toho, že kancelář byla zřízena až v roce 1887, chybí veškeré spisy ze začátků spolkové činnosti. O celistvosti písemností z činnosti spolku Ústřední matice školská je možno hovořit až po roce 1910. Z dochovaných spisů je patrné, že spolek nebyl jen nacionálně-šovinistickým sdružením, za jaké byl v minulých letech vydáván. Byl zrušen v roce 1948 (likvidace byla ukončena v roce 1951). Po roce 1920 upadl jeho základní význam pro podporu menšinového českého školství a převážila jeho národnostně politická činnost v podobě kulturní podpory českého obyvatelstva v národnostně smíšených oblastech českých zemí. V podstatě však nikdy jeho pracovníci v praxi nepřipustili zneužití spolku a své práce pro případné politické cíle jeho vedoucích funkcionářů.

POZNÁMKY

1. Zemský zákon ze dne 18. ledna 1866, č. 1 z.z.
2. Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), fond Ústřední matice školská (dále ÚMŠ), kart. 576.
3. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 781, kart. 576.
4. Po vzoru německých krajinských spolků byly zakládány i české obranné jednotky. Tak v r. 1884 vznikla Národní jednota pošumavská, v r. 1885 Národní jednota severočeská.
5. A. Hubka, Menšinová práce. Praha 1904, s. 38.
6. Tamtéž, s. 36.
7. Ustavující schůze spolku Ústřední matice školská (Beseda učitelská XII, Praha 1880, čís. 50).
8. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 711, č.j. 15597/1912, kart. 59.

9. F. L. Turnovský, Paměti starého vlastence. Praha 1901, s. 58.
10. Pamětní list vydaný na oslavu půlstoleté činnosti Ústřední matice školské v Praze (Praha 1931, s. 11-12).
11. A. Hubka, c.d., s. 61. Hubka zde vytýká sociální demokracii její neúčast v práci spolků pro podporu českých menšin a škodlivost politických různic při jejich záchraně.
12. Účast novinářů není možno blíže určit. Literatura i prameny neudávají nic bližšího.
13. Návrh stanov sestavil V. Kredba a spisovatel F. A. Šubrt (SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 711 nedatovaný materiál, kart. 59).
14. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 707 texty stanov 18601948, kart. 59.
15. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 713 zasedací protokol prezidia výboru z roku 1886, kart. 60.
16. Tamtéž.
17. A. Hubka, c.d., s. 36.
18. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 707, kart. 59.
19. Pracovníci spolku tím chtěli zdůraznit jeho obranný charakter vůči spolku německému.
20. A. Hubka, c.d., s. 36-37.
21. Pamětní list ..., s. 9.
22. V registratuře ÚMŠ se dochovaly dopisy těchto organizací, které před svým vznikem žádaly český spolek o zaslání potřebného informativního materiálu (SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 707).
23. První pražský spolek pro podporu ÚMŠ vznikl v roce 1883 (SÚA Praha, fond Prezídium policejního ředitelství, období 18821887, sg. V/31/1 1/2, kart. 1070).
24. Prof. Kapras tvrdil ve své slavnostní řeči na slavnostní schůzi ÚMŠ v r. 1930 (Pamětní list ... s. 33-40), že o jeho politické příslušnosti není nic známo. Již Zdeněk Nejedlý upozornil na politický názor a celý význam Josefa Krále ve svém článku 50 let Učitelských novin (Učitelské noviny L, Praha 1936, č. 1-6). O jeho politickém názoru svědčí také řada stížností učitelů staročechů, kteří nesouhlasili s jeho politickou činností. SÚA Praha, fond Zemská školní rada (dále ZŠR) období 186991, sg. I/27/7, 8, čj. 29461, kart. 30.
25. A. Hubka, c.d., s. 35.

26. Král po svém odchodu ze spolku založil časopis pro české učitele, Učitelské noviny, který dodnes vychází. Odchod ze Spolku byl způsoben pokusem o jeho znemožnění před veřejností. Blíže viz: A. Špiritová, K dějinám Ústřední matice školské. Sborník učitelé v práci a boji, díl I., Praha 1971, s. 70-82.

27. V roce 1862 se obrátila matice Opavská na ÚMŠ se žádostí o pomoc při vybudování prvního českého gymnázia ve Slezsku. Po dalších průtazích ZŠR a ministerstva kultu a vyučování se podařilo výboru ÚMŠ prosadit v roce 1883 otevření českého soukromého gymnázia v Opavě, které bylo v roce 1899 zestátněno (SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 781, kart. 404-409).

28. Adolf Srb uvedl ve svých vzpomínkách, že matice se sloučily s ÚMŠ (A. Srb, Z půl století. Praha 1916, s. 43). Matice si však ponechaly svou samostatnost a existovaly až do roku 1948, kdy přešly společně s ÚMŠ do Akčního výboru národních jednot a matic (SÚA Praha, ÚMŠ-AV, sg. 845, 846).

29. 16.12.1880 oznámil časopis Beseda učitelská ustavení moravského odboru při ÚMŠ, avšak ve spisech není tento odbor nijak prokazatelný (Beseda učitelská 12, 1880, č. 51).

30. O. Kádner, Školství v Republice československé. In: Československá vlastivěda X, s. 66.

31. Pamětní spis ..., s. 14-16.

32. R. Fišer, 50 let národní jednoty. Olomouc 1935.

33. V. Stach, Ervěnice, Most. 1907.

34. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 781/1907 Ervěnice, kart. 354.

35. J. Šubrt, c.d., s. 425-427.

36. SÚA Praha, ZŠR, období 1869-1891, sg. V/54, kart. 918.

37. SÚA Praha, ÚMŠ, sgg. 707
stanovy,
kart. 59.

38. SÚA Praha, ÚMŠ pokladní kniha odbytného fondu.

39. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 755, kart. 249-250.

40. Podle § 12 citovaného zákona mohli učitelé soukromých škol žádat ZŠR o započítání služebních let, která strávili ve službách soukromých organizací.

41. Kritické chvíle ÚMŠ, Národní listy 1916.

42. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 713, kart. 64.

43. Tamtéž.
44. O. Kádner, Vývoj a dnešní soustava školství II. Praha 1931, s. 27.
45. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 716, kart. 94.
46. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 714, kart. 74.
47. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 711 přednášky o činnosti ÚMŠ, kart. 59.
48. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 714, kart. 74.
49. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 709, kart. 59.
50. SÚA Praha, ÚMŠ, sg. 712, kart. 60.

PŘÍLOHA

Seznam členů prezidia Ústřední matice školské

Předseda: JUDr. Fr. Lad. Rieger18801890
JUDr. Jar.
Čelakovský18911900
Frant. Kneidl19011911
PhDr. Jin. Metelka19121920

I. náměstek předsedy:

Josef Král18801882
J. L. Mašek18821886
Frant. Kneidl18861900
JUDr. Jar. Pospíšil19011909
JUDr. Přemysl Šámal19101919
JUDr. Vinc. Dewetter1920

II. náměstek předsedy:

JUDr. Jan Janda18801888
PhDr. Edv. Herrmann18891891
JUDr. Jan Lošták18921895
JUDr. Jar. Pospíšil18961900
J. V. Jahn1901
JUDr. Přemysl Šámal19021909
Václav Brej19101912
JUDr. Josef Webr1913
JUDr. Vinc. Dewetter19141919
Josef Kubelík1920

Jednatel: Jan M. Černý18801887
Fer. Patočka1887

Frant. Táborský18871888
Václav Žabka1889
Josef Libický18901895
JUDr. Přemysl Šámal18961901
Václav Broj19021909
JUDr. Vinc. Dewetter
Jan Hockel19101912
JUDr. Vinc. Dewetter
Lad. Horák1913
Dr. Old. Beneš Lad.
Horák19141917
Edv. Šolc19181920

Pokladník:

A. B. Stýblo18801885
Frant. Kneidl18851886
M. Weinfurt18861888
Dr. F. Fiedler18891890
K. Kavka18901891
JUDr. Jar. Pospíšil18921896
Josef Uzel18961897
G. Tille18981900
J. Müldner19001904
Rud. Heřmánek19051911
Dr. O. Beneš19121913
Rud. Heřmánek19141931

Účetní: JUDr. Jos. Podlipný18801881

Fer. Hofmann18811889
Vác. Koťátko18901891
Jiří Kettner18921896
Dr. J. Tilšer1897
J. Müldner18981899
Josef Uzel1900
G. Tille19001903
Frant. Vyšohlíd19041910
Josef Uzel19111913
Josef Gebler19141929

Ředitel kanceláře:

J. F. Turnovský18891892
Frant Bělehrádek18991935

ZUSAMMENFASSUNG

Ústřední matice školská (Zentralschulverein) in den
Jahren 18801919
Alexandra Špiritová

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hatten nördliche
und nordwestliche Grenzgebiete Böhmens gemischte Bevölkerung.
Infolge der Nachbarschaft des deutschen Reiches und daraus
hundert Jahre fliessender Kolonisation überwiegt dort die

deutsche Nation. Diese Kolonisation begleitete der Zufluß des Kapitals und er verursachte, daß die Minderheit der tschechischen Bevölkerung vor allem kleine Häusler und Lohnarbeiter bildeten. Ihr Einkommen und ihre Vertretung in dortigen Vertretungsorganen konnten die fortschreitende Germanisation nicht einstellen und haben auch Mangel an nötigen tschechischen Schulen verursacht. Nach dem geltenden Gesetz könnte neue Schule mit entsprechender Unterrichtssprache in dem Ort errichtet werden, in dem wenigstens 40 schulpflichtige Kinder der tschechischen oder deutschen Nation ihr dauerndes Wohnort hatten. Das allgemeinbildende Schulwesen in böhmischen Grenzgebieten wurde oft Objekt der nationalistischen Ausschreitungen und nationalen Unruhen, bei denen es manchmal zum ungesetzlichen Verhalten der stärkeren deutschen Volksschichte kam. Staatliche Schulämter verriessen sich auf ihre Aufsichtsorgane und örtliche Schulräte, in denen selbstverständlich die nationale Minderheit nicht vertreten wurde. Die deutschen und tschechischen politischen Funktionäre haben oft die Minderheitsschulen für parteiisches Interesse mißbraucht. Zum Schutze des deutschen Schulwesens entstand in Österreich im Jahre 1880 Deutscher Schulverein, der die deutschen Minderheitsschulen unterstützen sollte. In demselben Jahre entstand auch der Verein für tschechische Minderheitsschulen Ústřední matice školská (Zentralschulverein). Beide Vereine sollten zur Unterstützung der Minderheitsschulen nötige Finanzmittel von den freiwilligen Spendern sammeln, die Errichtung und weitere Erhaltung der privaten Schulen in den Orten ermöglichen, wo keine staatliche Schule für tschechische oder deutsche Nation gegründet wurde. Als Ziel hatten beide Vereine die Verbreitung des Netzes der Volksschulen für Minderheiten und deren spätere Verstaatlichung.

Der Zentralschulverein beendete seine Tätigkeit in den Jahren 1948/1951; seine größte Arbeit leistete er in den Jahren 1880/1920, als er insgesamt 138 allgemeinbildende tschechische Schulen errichtete. Dadurch hat er die Berechtigung seiner Existenz nachgewiesen und dabei auch bewiesen, daß seine Tätigkeit keine nationalistisch-schöwinistische Propaganda war, wie man früher manchmal behauptete.

PERSONÁLNÍ ASPEKTY
TZV. HEYDRICHOVY
SPRÁVNÍ REFORMY

JAROSLAVA MILOTOVÁ

Heinrich Himmler, říšský vůdce SS a přímý nadřízený Reinharda Heydricha, charakterizoval bezprostředně po atentátu jeho pražskou misi jako období, kdy byla v protektorátu prováděna »jasná německá politika«.¹ Své nezastupitelné místo v nacistickém pojetí »jasné německé politiky« měla i realizace změn ve správní struktuře okupovaného území Čech a Moravy, která je v historiografii nazývána Heydrichovou správní